

Јелена Теших¹

Отвореност и конкурентност малих транзиционих привреда

Openness to trade and competitiveness of small transitional economies

Резиме

Утицај отворености на укупни економски раст и развој, те на конкурентности у глобалним оквирима изузетно је занимљиво истражање за анализу са још увијек нејасним закључцима. Посебно је значајно истражање отворености у случају малих земаља које су по својој природи „осушене” на већу отвореност. Предмет овог рада јесте анализа односа између отворености као спољној трговини и конкурентности на узорку од 23 мале и транзиционе привреде. Циљ истраживања јесте да се на бази квантитативних показатеља покуша докучити каква је природа ове везе, те да се истражи да ли постоји разлика између односа извоза и конкурентности и односа увоза и конкурентности и каква је природа ових веза. Резултати истраживања упућују на закључак да је једна од кључних користи од оријентације као споља (енгл: *out-ward orientation*) истизање конкурентности на глобалном нивоу, али да је за мале привреде изузетно дијно разграниченим поковне спољне трговине на увозне и извозне када се посматра степен њихове отворености. Нарочито је значајно то да се конкурентност на узорку малих транзиционих привреда, које су анализирани у овом раду, уствари своди на онај првобитни концепт конкурентности који сагледава извозне перформансе земаља (дје веће учешће извоза, а нарочито извоза индустријских добара (добара више фазе прераде) означава и већу конкурентност.

¹ Економски факултет Универзитет у Бањој Луци jelena.tesic@efbl.org

Кључне ријечи: *ошвореност ка ирјовини, увоз, извоз, конкуренћност, мале иривреде.*

Summary

Impact of openness to trade on overall economic growth/development and competitiveness is highly debatable subject amongst the economists with still unclear conclusions. The question of openness is particularly important in the case of small countries which tend to be more open and which are „doomed” to greater openness. The subject of this paper is to analyze the relationship between openness to foreign trade and competitiveness on a sample of 23 small and transitional economies. The aim of the research is to discern what kind of relationship between these two variables exists, and to investigate whether there is a difference between the ratio of export and the ratio of import and competitiveness. The results of our study suggest that one of the key benefits of outward orientation is better competitiveness on a global scale, and that is extremely important to differentiate between flows of foreign trade (export and import) especially when analyzing the openness of small countries. It is also important to conclude that the concept of competitiveness for the small transitional economies analyzed in this paper is actually compatible with the initial concept of competitiveness which looks at the export performance of countries where higher share of exports of industrial goods, or goods in higher processing phase means greater competitiveness.

Keywords: *openness to trade, import, export, competitiveness, small economies.*

1. Увод

Савремена економска теорија међународне трговине генерално тврди да земље имају корист од међународне трговине и то кроз специјализацију и размјену у оној производњи у којој земља има компаративне предности². Специјализација омогућује боље искоришћавање економије обима што је нарочито битно за мање земље. Међународна трговина служи и као дифузиони механизам путем којег се преносе савремене технологије и знање као изузетно битан неопипљиви ресурс у савременим условима. Ипак, утицај и ефекти међународне трговине и спољнотрговинске политике на укупан економски раст и развој је широко расправљано питање међу економистима са још увек нејасним закључцима.

² Савремена теорија међународне трговине базирана је на основним постулатима економског либерализма још од времена Смита и Рикарда (енгл: *Smith* и *Ricardo*), класичара који су се залагали за либерализам у међународној трговини јер су у својим теоријама показали да слободна (или слободнија) међународна трговина користи свим странама (нацијама) у трговини.

Док већина истраживача подупире идеје економског либерализма, као теоријски савршеног и необоривог економског концепта, понекад је лако пронаћи довољно емпиријског оправдања за протекционизам³. Ако погледамо стање свјетске привреде и појединачних земаља у њој, можемо закључити да од међународне трговине не профитирају све земље подједнако, па је логично да протекционистичке политике у таквим условима лако проналазе погодно тле. Протекционизам је у развијеним земљама резултат политичког изборног процеса, односно практикује се као резултат лобирања одређених интересних група. У контексту земаља у развоју, истраживања су генерално афирмативнија у правцу либерализације и политика отворености. Овакве ставове доктринарно и без задршке прописују и водеће свјетске финансијске институције као што су Свјетска банка и Међународни монетарни фонд, који своју финансијску помоћ неријетко условљавају брзом либерализацијом спољнотрговинског режима (Baldwin, 2006).

С обзиром на углавном пропале стратегије супституције увоза и напретка који је забиљежен у већини земаља оријентисаних ка спољашњем окружењу (енгл: *out-ward oriented economies*) постојећа истраживања наводе да постоји позитивна и јака веза између извоза и економског раста и развоја (Balassa, 1985; Ram, 1985; Anwer, Samphat, 1997; Ekanayake 1999; Haddad, Shepherd, 2011). Истраживачи вјерују да такве политике теже да убрзају процес извлачења из сиромаштва у заосталим привредама (Daitoh, 2008), те да привреде које форсирају рестриктивне политике у међународној трговини заостају и суочавају се са ниским стандардом, те спорим опоравком и растом (Sachs, Warner, 1995; Krueger, 1998; Dollar, Kraay, 2001; Krugman, Obstfeld, 2009; Kee et al, 2008). Ипак, растући је број истраживача који сумња у конзистентност позитивне везе међународне трговине и економског раста/развоја (Rodriguez, Rodrik, 2001; Baldwin, 2003; Rodrik *et. al.*, 2002; Rodrik, 2006; Rodriguez, 2006a; 2006b), и то углавном као резултат недостатка концептуалне дефиниције отворености и њеног мјерења (Baldwin (2003). Додатно, висок рацио отворености ка трговини, тј. висока интегрисаност у свјетску привреду имплицира растући осјећај несигурности и осјетљивости на спољне шокове (Montalbano et al, 2005). Истраживања у посљедњој кризи сугеришу да су високо отворене привреде (мале и транзиционе) изложеније спољним шокovima (Koppel, Worz, 2010).

Ипак, отвореност може бити корисна и са аспекта остварења *конкурентности* на глобалном тржишту што је у фокусу овог рада. Веза између отворености и економског раста и развоја је доста истражено питање у економској теорији и пракси (иако са још увек недореченим резултатима) док

³ Протекционизам представља сваку радњу извршне власти, тј. владе усмјерену ка наметању ограничења у трговини робом и услугама између земаље и других земаља што подразумева примјену различитих баријера у спољној трговини

је питање везе између отворености и конкурентности у мањој мјери било у фокусу истраживача. Иако је концепт конкурентности на макроекономском плану широко кориштен појам у научној литератури, као и код појма отворености, постоји проблем дефинисања и мјерења ове величине, на шта се укратко реферише у раду. Мјера конкурентности националних привреда која се користи у овом раду базирана је на Глобалном извјештају о конкурентности (енгл: *Global Competitiveness Report*) коју издаје Свјетски економски форум (енгл: *World Economic Forum*), док се као мјера отворености користи степен учешћа токова спољне трговине у бруто домаћем производу.

Узорак на којем се испитује веза отворености и конкурентности чине 23 мале и отворене привреде у транзицији. Ових 23 привреда налазе се на подручју Централне Европе, Балтика, Југоисточне Европе и Закавказја. На овом узорку испитаће се веза између отворености, односно оријентације ка споља (енгл: *out-ward orientation*) и нивоа конкурентности које земље постижу у глобалним оквирима гдје се посебна анализа односи на разграничење токова спољне трговине са аспекта увоза и са аспекта извоза и њихова веза са глобалном конкурентношћу земаља. Проблем у овом раду односи се на питање: *Каква је природа везе између отворености мјерене на различите начине и нивоа конкурентности земаља у нашем узорку? У циљу давања одговора на постављено питање тестира се следећа хипотеза: Отвореност ка спољној трговини је позитивно корелисана са нивоом конкурентности, те постоји значајна разлика између токова увоза и извоза и њихове појединачне везе са нивоом конкурентности.* Резултати наших истраживања упућују на закључак да је једна од кључних користи од оријентације ка споља (односно отворености ка спољној трговини) постизање конкурентности на глобалном нивоу, али да је у том контексту за мале привреде, које су на неки начин начин „осуђене” на већу отвореност, изузетно битно разграничити токове спољне трговине на увозне и извозне када се посматра степен њихове отворености.

2. Преглед литературе

Веза између економског раста и развоја и отворености је значајно дискутабилно питање међу економистима. Недоречена веза између ових категорија је често повезана са неконзистентним приступом мјерења отворености земаља. У основи постоје двије врсте мјера отворености неке земље:

1. мјера отворености ка токовима спољне трговине, и
2. мјера отворености њеног спољнотрговинског режима.

Најосновнија мјера отворености која у обзир узима *токове* спољне трговине јесте учешће суме извоза и увоза у бруто домаћем производу, док се

као мјера отворености која у обзир узима степена либерализованости или рестриктивности спољнотрговинског режима не издваја нека општеприхваћена мјера⁴. У фокусу овог рада јесте отвореност земаља мјерена токовима спољне трговине.

2.1. Отвореност ка трговини и економски раст и развој

Већина истраживања приказаних у Harrison (1995) идентификовала су позитивну корелацију између отворености и раста. Користећи обиме и вриједности спољне трговине земаља у циљу мјерења отворености, Yanikkaа (2003) закључује да мјере као што су учешће спољне трговине, учешће извоза и учешће увоза у БДП-у имају позитивну и јаку корелациону везу са економским растом. Према моделу развијеном у свом раду Edwards (1991) такође проналази да земље либерализацијом и већим укључивањем у токове свјетске трговине биљеже бржи економски раст.

Док се већина емпиријских студија усмјерила на везу између отворености и раста, Frankel и Romer (1999) су истраживали везу између отворености и прихода, тј. животног стандарда становништва. У својој анализи, аутори су показали да је утицај трговине на стандард живота значајан јер пораст учешћа спољне трговине у БДП-у за 1% доприноси расту животног стандарда између 0,5 и 2% (Frankel, Romero, 1999: стр. 380). На бази методологије развијене у Frankel и Romero (1999), Irwin и Tervio (2000) су потврдили њихове закључке напомињући да је утицај отворености на животни стандард можда и већи. Irwin и Tervio (2000) процењујући претходна истраживања закључују да метод најмањих квадрата (енгл: *Optimum Least*

⁴ Ово из разлога што у савременим условима постоји велики број нецаринских баријера чије је ефекте тешко квантификирати. Идеална мјера отворености спољнотрговинског режима био би индекс који би сагледао све баријере које ограничавају међународну трговину, тј. и царине и нецаринске баријере (Yanikkaа, 2003: р. 59). Због постојања великог броја, често невидљивих нецаринских баријера, које у савременим условима након мултилатералног снижавања царина на глобалном плану, представљају основни инструмент заштите, те из разлога недостатка адекватне мјере ефеката нецаринских баријера, истраживачи користе различите, често неадекватне проксије (енгл: *proxies*) отворености (односно, рестриктивности) спољнотрговинског режима. Кориштење царинских еквивалената нецаринских баријера је често, али је проблем покрити све постојеће нецаринске баријере (према последним процјенама УНКТАД-а више од 100 врста). Најсвеобухватнија база података о нецаринским баријерама је УНКТАД-ов Информациони систем за анализу трговине (енгл: *United Nations Conference for Trade and Development - UNCTAD's Trade Analysis and Information System - TRAINS database*) који се води у кооперацији са другим међународним организацијама (Свјетском трговинском организацијом, Свјетском банком, Међународним трговинским центром). УНКТАД-ова најновија класификација нецаринских баријера укључује 16 поглавља или група сортираних алфабетски од А до Р. За више информација погледати на званичном сајту УНКТАД-а о нецаринским баријерама: <http://ntb.unctad.org/about.aspx> и <http://wits.worldbank.org/wits/>

Square-OLS), који користи већина истраживача, потцењује праве и позитивне ефекте трговине на приход становништва.

Иако се већина литературе фокусира на везу између трговине и економског раста, емпиријска истраживања су фокусирана на везу између извоза и раста (Levine, Renelt, 1992). Основна претпоставка хипотезе извозне стратегије (енгл: *export-led growth hypothesis-ELGH*) тврди да је усмјерење ка извозу и његово ширење једна од главних одредница дугорочног раста. Земље Југоисточне Азије су добар примјер—Хонг Конг, Тајван, Јужна Кореја и Сингапур или тзв. „Четири тигра”, су остваривали константно висок раст од раних 60-их година 20. вијека као резултат изградње тржишне привреде и оријентације ка споља (Medina-Smith, 2001; World Bank, 1993). Ово је потврђено у бројним емпиријским студијама (Balassa, 1985; Ram, 1985; Sengupta 1991; Van den Berg, Schmidt, 1994; Sinha, Sinha, 1996; Anwer, Samphat, 1997; Ekanayake 1999; Haddad, Shepherd, 2011), иако неке концептуалне недоумице остају⁵.

Други талас студија трудећи се да преиспита „општенародну мудрост” примјенио је нову методологију фокусирајући се на специфичности сваке појединачне земље. Како Medina-Smith (2001) закључује, више од половине студија објављених у 1990-им није пронашла дугорочну везу између извоза и економског раста. Јапан је примјер гдје су унутрашње снаге биле главни разлог јапанског привредног чуда у 20. вијеку (Boltho, 1996). Сличне закључке износи и Jin (1995) у контексту Четири тигра, док и даље постоје аутори који подржавају хипотезу извозно индукованог раста у случају Четири тигра (Tang, Lai, 2011).

2.2. Отвореност малих земаља

У контексту проблема истраживања генерално мало је истраживања посвећено малим привредама⁶. Уврежено је мишљење да мале земље имају скромну ресурсну базу због чега су зависне од спољне трговине и спољних ресурса. Често је извоз сконцентрисан у неколико сектора, те су стога овакве земље више изложене спољним шоковима. Ипак, постоје неке друге предности малих земаља од којих би оне могле профитирати. .

Како Bräutigam и Woolcock тврде (2001: стр. 3) „мале земље су флексибилније и могу се брже прилагодити брзим промјенама у спољњем окружењу”. Постављајући питање „да ли је мало лијепо”?, Streeten (1993) проналази

⁵ За критички пресјек емпиријских студија о извозно оријентисаним стратегијама погледајте у Medina-Smith (2001) гдје аутор образлаже основне резултате 42 истраживања од којих скоро половина њих не потврђује у потпуности да је раст резултат исључиво извозне оријентације.

⁶ Дефинисање шта је то мала привреда биће приказано у следећем дијелу рада.

да мале земље расту брже и имају вишу продуктивност од великих земаља. Његови закључци потврђени су у Easterly и Kraay (1999) који су показали да мале земље имају виши бруто домаћи производ по глави становника као резултат више продуктивности.

Ипак, бројна истраживања потврђују и бројне недостатке малих земаља, као што је колебљивост (енгл: *volatility*) прихода која настаје као резултат веће отворености на коју су мале земље „осуђене”. Easterly и Kraay (1999) су показали да, иако су мале земље генерално богатије од великих, оне пате од веће волатилности стопа раста од великих земаља. Ова карактеристика је потврђена и у Bräutigam и Woolcock (2001). Други истраживачи (Jansen, 2004) су доказали да мале земље из разлога веће отворености имају нестабилне стопе раста док та нестабилност има јаке негативне ефекте на дуго-рочни раст (Ramey, Ramey, 1995; Easterly, Kraay, 1999), али је нестабилност само дијелом резултат отворености. Како аутор наводи (Jansen, 2004: стр. 4) „извозна концентрација је основни узрок колебљивости и овакве земље треба да усмјере своје политике у циљу остваривања извозне диверзификације”. Оваква препорука даје се и у Haddad и остали (2010).

2.3. Отвореност и конкурентност

Појам конкурентности као и многи други појмови у економској теорији и пракси није попримио своју општеприхваћену дефиницију. Још је проблематичније питање начина мјерења ове величине. Иако нагласак у овом раду није у дефинисању конкурентности (нити отворености гдје такође постоје опречна мишљења шта је отвореност и како се она мјери) укратко ћемо представити неке кључне одреднице појма конкурентности.

Прије свега, појам конкурентности може се посматрати са микро и макро аспекта. Макро конкурентност односи се на конкурентност националних привреда у односу на друге националне привреде, док се појам микро конкурентности односи на пословање предузећа неке привреде у односу на пословање страних предузећа (Бјелић, 2008: 83). Наравно да конкурентност неке националне привреде (дакле, макроконкурентност) произилази управо из конкурентности предузећа која припадају тој привреде, што је један од основних ставова Мајкла Портера (енгл: *Michael Porter*) који је један од идејних твораца појма конкурентности у оном облику у којем га данас познајемо. Уствари је Портер мишљења да се конкурентност може посматрати само на нивоу предузећа сматрајући да је чак бесмислено овај концепт преносити на ниво националних привреда. Овај аутор појам конкурентности већује искључиво за појам продуктивности и дефинише макроконкурентност као способност националне привреде да остварује високу текућу продуктивност (Бјелић, 2008: 85).

Још неки познати аутори у области економске теорије, као што је нобеловац Пол Кругман (енгл: *Paul Krugman*) сматрају да је бесмислено говорити о концепту конкурентности на мако нивоу. Овај аутор у једном од својих радова истиче да је „опсједнутост конкурентношћу ризична и опасна” (Krugman, 1994). Према њему, државе се не такмиче на тржишту на начин како то чине предузећа и постоје три основна ризика која произилазе из ове ове опсједнутости: прво, у циљу побољшања конкурентности влада може да расипнички троши новац, друго, постоји ризик од увођења протекционистичких мјера и трговинског рата, и треће, последичан резултат може бити комбинација лоших економских политика по неким важним питањима (Krugman, 1994: 41).

Упркос овим ставовима, појам макроконкурентности од средине 20. вијека добија све више на значају када се појављују и ранг-листе земаља према конкурентности националних привреда. Прво се ова листа објављивала заједнички од стране Свјетског економског форума и Међународног института за развој менаџмента (енгл: *International Institute for Management Development - IMD*) у публикацији под називом Глобални извјештај о конкурентности да би од средине 90-их година 20. вијека ове двије институције почеле да објављују одвојене извјештаје о макроконкурентности (Ковачевић, 2010: 7).

Многи аутори су у почетку повезивали конкурентност националних привреда са њиховом способношћу да остварују позитиван трговински биланс што није исправно. Како је то добро објашњено, овај начин дефинисања конкурентности није адекватан јер чак и неке сиромашне нације могу да имају суфицит у трговинским односима, а сигурно је да не могу да се сматрају конкурентним. Како наводи професор Ковачевић, а према извјештају Комисије за конкурентност САД из 1985. године „Конкурентност не може бити дефинисана као способност националне привреде да постиже позитиван спољнотрговински биланс, јер и неке врло сиромашне земље су у стању да то постигну” (Ковачевић, 2010: 6). Дефиниција Скота и Лоџа (енгл: *Schott и Lodge*) има слично усмјерење јер каже да је конкурентност „способност земље да најрационалније упусти ресурсе у складу са међународном специјализацијом и трговином, тако да то у крајњој инстанци доведе до раста реалног дохотка и животног стандарда, али засновано на реалним категоријама, а не на задуживању у иностранству” (Ковачевић, 2010: 6 према Schott, Lodge, 1985: 15). Један од ових аутора дефинише конкурентност као „способност земље да произведе, дистрибуира и сервисира добра у међународним оквирима у конкуренцији са добрима и услугама из других земаља, али на начин који обезбјеђује раст животног стандарда” (Ковачевић, 2010: 6 према Schott, 1985). Ове двије дефиниције имплицирају да је конкурентност

само одраз извозних способности неке земље, на шта су у неким дефиницијама конкурентности упућивали и стручњаци УНКТАД-а (Бјелић, 2008: 84). Сличну основу за дефинисање макроконкурентности налази и Кругман у једном заједничком раду са другим ауторима, гдје се конкурентност дефинише као „способност да се трговинки биланс одржи у равнотежи уз одговарајуће стопе раста животног стандарда” (Бјелић, 2008: 84 према Natsopoulos et al, 1988: 110)⁷.

Савремене дефиниције конкурентности отишле су даље од посматрања увозно-извозних карактеристика и способности земаља. У фокусу је тзв. структурна конкурентност, односно сагледава се цјелокупно привредно окружење као платформа која треба да обезбједи основу за развој успешног пословања. Најчешће кориштени подаци о макроконкурентности националних привреда заснивају се на публикацијама двије поменути институције: Свјетског економског форума и Међународног института за развој менаџмента, па се и њихове дефиниције конкурентности најчешће цитирају. Међународни институт за развој менаџмента дефинише конкурентност као „способност националне привереде да произведе новостворену вриједност и повећа национално благостање” (IMD,). Свјетски економски форум је у почетку своју дефиницију заснивао на дефиницији коју су предложили Сакс и Варнер (енгл: *Sachs* и *Warner*) са Харвардске пословне школе која каже да је конкурентност „способност да се остварује динамичан привредни раст у дугом року” (према Ковачевић, 2010: 8). Данашња дефиниција конкурентности коју користи Свјетски економски форум дефинише конкурентност као „скуп институција, политика и фактора који одређују ниво продуктивности земље” (WEO, 2012: 4)⁸.

Осим питања дефинисања конкурентности још је теже питање мјерења ове категорије. Све мјере конкурентности могли бисмо сврстати у двије групе:

1. параметре засноване на посматрању извозног профила земље и
2. индексни параметри.

Ова подјела произилази управо из еволуције схватања појма конкурентности гдје се у почетку конкурентност исључиво везивала за извозну способност неке земље док се данас посматра много већи број параметара који заправо одређују конкурентност (индексни параметри).

Прва група параметара укључује параметре попут показатеља откривених компаративних предности, метод константног тржишног учешћа,

⁷ Поред Natsopoulosa аутор рада у којем је дата ова дефиниција је и Пол Кругман. Видјели смо да је неколико година касније Кругман одбацио потребу да се појам макроконкурентности уопште анализира.

⁸ Из ове дефиниције можемо закључити да је управо Мајкл Портер њен идејни творац.

националне извозне перформансе⁹, итд., док су у другој групи најпознатији индекс којег публикује Међународни институт за развој менаџмента у свом Годишњаку свјетске конкурентности (енгл: *The World Competitiveness Yearbook*) и индекс Свјетског економског форума под називом Глобални индекс конкурентности (енгл: *Global Competitiveness Index - GCI*).

У циљу сагледавања конкурентности националних привреда и њеног односа са отвореношћу у овом раду служићемо се Глобалним индексом конкурентности (GCI) који је, иако често критикован због начина на који се прикупљају подаци за израду овог индекса, ипак често кориштен индекс на чије резултате се ослањају многи истраживачи у економији и пракси¹⁰.

Када је ријеч о односу отворености као најосновније мјере укључености у свјетске привредне токове и конкурентности, генерално је мало истраживања посвећено овој теми. Можда управо стога што је концепт отворености земаља исцрпно сагледаван из угла утицаја на економски раст и развој. За економски раст и развој могли бисмо рећи да су само симптом или последица конкурентности у оном облику како се данас схвата овај појам, дакле као скуп многобројних фактора, а не само извозних перформанси земље. С друге стране, концепт отворености можемо посматрати са аспекта укупне спољне трговине једне земље и њеног учешћа у бруто домаћем производу, или са аспекта појединачних токова, дакле извозних и увозних токова, па би посматрање са аспекта извозних токова уствари значило сагледавање конкурентности у оном њеном почетном смислу.

Треба још нагласити да концепт отворености ка токовима спољне трговине (енгл: *openness to trade*), који се користи у овом раду, не подразумијева нити изблиза укупну интегрисаност неке земље у свјетску привреду. Са аспекта свјетске привреде, постоје и друге мјере које би требало укључити ако би се хтјела сагледати укупна интегрисаност у свјетске привредне токове (кретање капитала, мобилност радне снаге, ниво баријера у спољној трговини и токовима капитала, итд.)¹¹. Ово наглашавамо јер је уобичајено

⁹ За детаљније објашњење параметара који сагледавају извозне перформансе земаља у контексту мјерења конкурентности, погледати у Бјелић (2008, 2011).

¹⁰ У овом раду нећемо се бавити методологијом израде овог индекса јер сматрамо да се ради о општем знању с обзиром на често кориштење индекса чак и од стране шире јавности, а не само оне научне и стручне. За детаље о најновијој методологији израде индекса, начину и изворима прикупљања података, груписању земаља у групе и подгрупе, стубовима на којима се заснива индекс, варијаблама које се користе у његовом израчунавању, итд. погледати у последњем извјештају Свјетског економског форума, Глобални индекс конкурентности: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf (приступ, децембар 2012).

¹¹ Отвореност ка токовима спољне трговине још мање може да означи интегрисаност неке земље у укупно свјетско окружење ако посматрамо и друге аспекте друштва (социолошке, политичке, технолошке, итд.). За мјерење интегрисаности земаља у укупно свјетско окружење данас постоје тзв. *индекси глобализованости* који осим економске димензије посматрају

да је коефицијент отворености (учешће спољне трговине у бруто домаћем производу) за мале земље виши у односу на велике земље.

У овом раду узорак земља чине мале земље, на довољно сличном степену развоја, које су прошле или још увијек пролазе процес транзиције, дакле земље сличних привредних и друштвених карактеристика. Речено је да се као мјера отворености користи учешће спољнотрговинских токова у бруто домаћем производу, а управо ћемо на разграничење токова спољне трговине на увозне и извозне дати посебан нагасак када се посматра отвореност ка токовима спољне трговине неке земље у контексту глобалне конкурентности. Резултати анализе на оваквом узорку земаља показале заправо колико концепт конкурентности уствари и даље одражава извозне перформансе земаља.

3. Дефинисање узорка и начина анализе

Узорак на којем се тестира постављена хипотеза укључује 23 мале транзиционе привреде. Узорак је базиран на земљама које су укључене у Транзициони извештај Европске банке за обнову и развој (енгл: European Bank for Transition and Development, EBRD's *Transition Report*), а додате су и неке земље Европске уније, углавном тзв. нове чланице као што су Чешка, Кипар и Малта које нису укључене у Транзициони извештај и не сматрају се више транзиционим земљама. Из анализе смо искључили Турску и Русију јер према нашој дефиницији мале земље представљају велике земље, као и земље Централне Азије (Казахстан, Туркменистан, итд.) из разлога њихових специфичних карактеристика у поређењу са европским и земљама Закавказја.

Узорак укључује земље подјељене у три географска подручја: Централна Европа и Балтик, Југоисточна Европа и Закавказје. Ове земље су: Албанија, Јерменија, Азербејџан, Босна и Херцеговина, Бугарска, Кипар, Хрватска, Чешка, Грузија, Естонија, Летонија, Литванија, Пољска, Румунија, Малта, Мађарска, Македонија, Молдавија, Црна Гора, Србија, Словачка, Словенија и Украјина. Из узорка је искључена Белорусија јер је транзиција из централно-планске привреде ка тржишној привреди због политичких прилика у тој земљи или успорена или потпуно стопирана у зависности који сегмент транзиције се посматра. Према дефиницији Међународног монетарног фонда неке од ових земаља спадају у развијене земље (Чешка, Кипар, Словенија и Словачка) али већина спада у земље у успону и развоју (енгл: *emerging and developing economies*).

и ону социолошку, политичку, технолошку, еколошку и друге димензије. За детаљан преглед начина мјерења глобализованости и рангираност земаља према овим индексима, те анализу компоненти неких од индекса глобализованости погледати у Tesic (2012).

Према Дирдорфовом рјечнику међународне трговине (енгл: *Deardorff's Glossary of International Economics*) малом земљом се сматра она земља која „је довољно мала у поређењу са свјетским тржиштем на којем учествује тако да њене политике и акције не утичу на свјетске цисене и приходе. Земља дакле не утиче и прихвата свјетске цијене (енгл: *price taker*)”¹². У дефинисању мале земље у овом раду тежили смо и некој прецизнијој дефиницији тако да су мале земље оне чије учешће у свјетском увозу и извозу појединачно не прелази 1%. Иако би се рецимо за Пољску могло рећи да је „велика” земља с обзиром на њену популацију и величину, овде је укључена у узорак малих земаља јер својим учешћем у свјетској трговини са испод 1%, генерално не може да утиче на свјетске цијене.

У циљу тестирања везе између отворености и конкурентности, две кључне варијабле наше анализе, применили смо метод статистичке корелацију и анализу на бази корелационих коефицијената. Прво смо тестирали однос отворености ка укупној спољној трговини (збира увоза и извоза) и конкурентности, да би смо након тога анализирали однос отворености разложене на страни увоза и на страни извоза и конкурентности. Тестирање су дакле следеће 4 релације:

1. између отворености и конкурентности гдје се као најосновнија мјера отворености користи „интензитет трговине”, тј. учешће збира увоза и извоза у бруто домаћем производу;
2. између учешћа увоза у бруто домаћем производу и конкурентности;
3. између учешћа извоза у бруто домаћем производу и конкурентности;
4. између учешћа извоза индустријских добара (енгл: *manufactures*) у бруто домаћем производу и конкурентности.

Све мјере отворености рачунате су као просјек у четири предкризне године (2005-2008. године)¹³. Подаци о токовима спољне трговине базиранни су на статистичкој бази Свјетске трговинске организације (енгл: *World Trade Organization's Statistic Database, Time Series on International Trade*), а подаци о бруто домаћем производу (у циљу израчунавања учешћа спољне трговине, извоза и увоза у бруто домаћем производу) преузети су са статистичке базе Међународног монетарног фонда (енгл: *International Monetary Fund's World Economic Outlook Database*).

¹² Deardorff's Glossary of International Economics, <http://www-personal.umich.edu/~alandear/glossary/s.html> (приступ, децембар 2012)

¹³ Предкризни период узет је као референтан јер је свјетска економска криза измијенила токове спољних трговина већине земаља у свијету када су све земље искусиле оштар, дубок и синхронизован пад извоза и увоза. На свјетском нивоу, пад међународне трговине у условима кризе окарактерисан је као „велики колапс међународне трговине” (енгл: *The Great Trade Collapse*). Стога се веза отворености и конкурентности анализира у предкризном периоду јер би се анализом података спољне трговине у годинама кризе могла добити искривљена слика и донијети погрешни закључци.

Као показатељ конкурентности користи се скор постигнут према поменутом Глобалном индексу конкурентности (енгл: *Global Competitiveness Index*) који публикује Свјетски економски форум у извјештају под називом Глобални извјештај о конкурентности (енгл: *World Economic Forum; Global Competitiveness Report*). Вриједност овог индекса креће се од 1 до 7 гдје виши скор означава бољу конкурентност, а нижи лошију. Сумарна табела са свим варијаблама по земљама приказана је испод.

Табела 1: Варијабле – Глобални индекс конкурентности, отвореност, увоз у БДП, извоз у БДП и извоз индустријских добара у БДП; просјек у четири претходне године

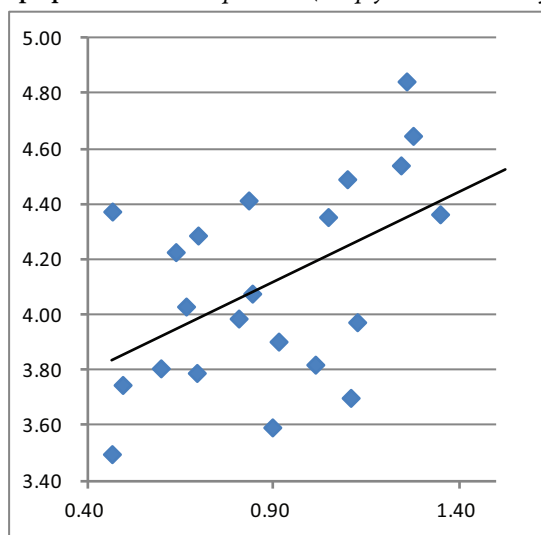
	Земља	GCI просјек 2005-2008	Отвореност (збир увоза и извоза у БДП; просјек 2005-2008)	Увоз у БДП (просјек 2005-2008)	Извоз у БДП (просјек 2005-2008)	Извоз индустријских добара у БДП (просјек 2005-2008)
1	Албанија	3,50	0,46	0,37	0,10	0,07
2	Јерменија	3,75	0,49	0,36	0,13	0,08
3	Азербејџан	4,08	0,84	0,20	0,64	0,02
4	Босна и Херцеговина	3,59	0,90	0,64	0,26	0,15
5	Бугарска	3,97	1,12	0,69	0,43	0,24
6	Хрватска	4,23	0,64	0,43	0,20	0,14
7	Кипар	4,37	0,47	0,39	0,07	0,04
8	Чешка	4,65	1,27	0,63	0,65	0,58
9	Естонија	4,84	1,26	0,72	0,53	0,37
10	Грузија	3,81	0,60	0,47	0,12	0,06
11	Мађарска	4,36	1,35	0,68	0,67	0,57
12	Летонија	4,41	0,83	0,53	0,30	0,19
13	Литванија	4,49	1,10	0,63	0,47	0,27
14	Македонија	3,82	1,01	0,63	0,39	0,29
15	Малта	4,35	1,05	0,63	0,41	0,36
16	Молдавија	3,70	1,11	0,81	0,30	0,15
17	Црна Гора	3,90	0,91	0,73	0,18	0,05
18	Пољска	4,29	0,70	0,38	0,32	0,26
19	Румунија	4,03	0,66	0,41	0,25	0,20
20	Србија	3,79	0,69	0,48	0,22	0,14
21	Словачка	4,47	1,53	0,78	0,74	0,64
22	Словенија	4,54	1,24	0,64	0,60	0,52
23	Украјина	3,99	0,81	0,44	0,37	0,26

Извор: WEO – Global Competitiveness Report (издања од 2005-2008), WTO (Statistics Database: *Time Series on International Trade*), IMF (World Economic Outlook Database) и калкулација аутора

4. Резултати истраживања и анализе

На Графикону 1 приказан је однос између отворености мјерене учешћем увоза и извоза у бруто домаћем производу (x оса) и конкурентности (y оса). Корелациони коефицијент износи **0,54** што значи да постоји средње јака корелациона веза између ове две варијабле и то са позитивним предзнаком, тј. за ове две варијабле можемо рећи да се заједно крећу или да постоји међузависност ових варијабли.

Графикон 1: *Отворености (збир увоза и извоза у БДП) и конкурентности*

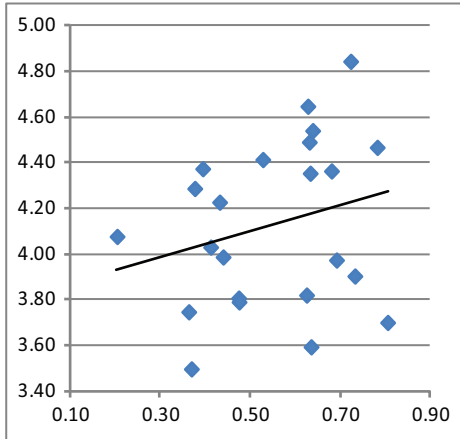

Извор: израда аутора на бази претходне табеле

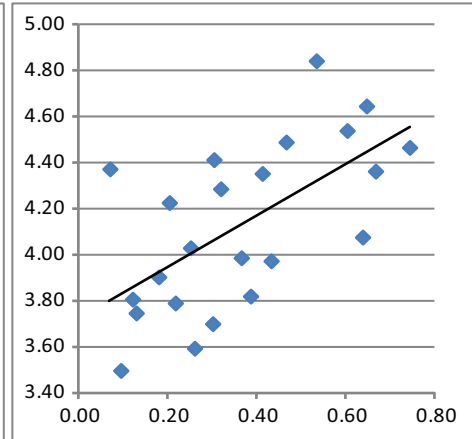
На Графикону 2 (лијево) приказан је однос између отворености мјерене учешћем увоза у бруто домаћем производу (x оса) и конкурентности (y оса). Корелациони коефицијент износи **0,24**. Предзнак испред коефицијента је позитиван, али је његова вриједност знатно нижа од претходног и постоји слаба корелациона веза између ове две варијабле.

На Графикону 3 (десно) приказан је однос између отворености мјерене учешћем извоза у бруто домаћем производу (x оса) и конкурентности (y оса). Корелациони коефицијент износи **0,61**. Предзнак испред коефицијента је позитиван и његова вриједност је знатно виша од претходна два коефицијента, нарочито од корелационог коефицијента који је мјерио однос између учешћа увоза у БДП и конкурентности (0,61 у односу на 0,24). Закључујемо да постоји значајна корелациона веза између учешћа извоза у бруто домаћем производу и конкурентности.

Графикон 2. Учешће увоза у БДП и конкурентност

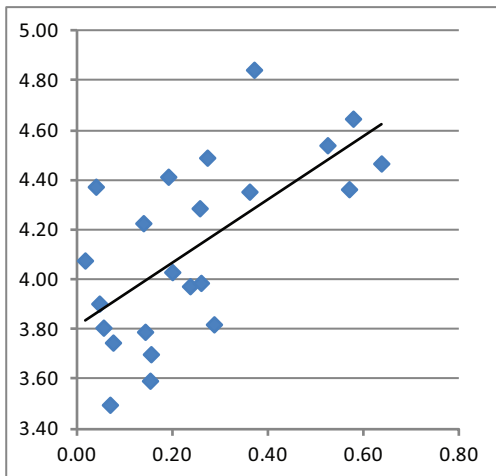
Графикон 3. Учешће извоза у БДП и конкурентност

Извор: израда аутора на бази претходне табеле

На Графикону 4 приказан је однос између отворености мјерене учешћем извоза индустријских добара у бруто домаћем производу (x оса) и конкурентности (y оса). Корелациони коефицијент износи 0,64. Предзнак испред коефицијента је позитиван и његова вриједност је виша од сва три претходна коефицијента. Закључујемо да постоји значајна и јака корелациона веза између учешћа извоза индустријских добара у бруто домаћем производу и конкурентности.

Графикон 4: Учешће извоза индустријских добара у БДП и конкурентност

Извор: израда аутора на бази претходне табеле

У анализи односа између учешћа извоза индустријских добара у БДП и конкурентности ишли смо у нешто дубљу анализу. Из узорка смо искључили земље које због структуре своје привреде имају традиционално ниско учешће извоз индустријских добара као што су Кипар, Хрватска и Црна Гора. То су земље у којима туризам заузима значајно мјесто у структури бруто домаћег производа и извоза. Са искључењем ових земаља битно је нагласити да се вриједност корелационог коефицијента пење на вриједност од чак 0,73! Ако бисмо из узорка искључили и Азербејџан код којег у извозу доминирају горива и руде (енгл: *fuels and minerals*) онда се вриједност корелационог коефицијента између учешћа извоза индустријских добара у БДП и конкурентности пење до 0,76¹⁴.

5. Закључак

Однос између отворености ка трговини и економских перформанси неке земље, иако је широко истраживано питање, остаје и даље изузетно захтјевно и интересантно за даља истраживања.

Наша анализа проблема на узорку од 23 мале привреде у транзицији, које по својој природи теже већој отворености, показала је да постоји значајна позитивна корелациона веза између отворености ка спољној трговини и нивоа њихове конкурентности, али и то да је веза између отворености на страни извоза далеко јача у односу на везу између отворености на страни увоза и конкурентности. Овај закључак сугерише да приликом анализе отворености (енгл: *openness to trade*) треба разликовати извозне и увозне токове, што се често код истраживања не чини. Често се интегрисаност у токове свјетске трговине, нарочито када се анализира отвореност малих земаља, посматра у укупности спољне трговине, дакле и увоза и извоза, што не би требало.

У контексту проблема начина мјерења конкурентности, добијени резултати анализе према којима је учешће извоза (а нарочито извоза индустријских добара) значајно корелирано са нивоом конкурентности, упућује на закључак да су првобитне мјере конкурентности које посматрају извозне перформансе земаља заиста релевантан одраз њихове конкурентности.

¹⁴ Битно је нагласити да се приликом израчунавања индексног параметра коришћеног у овом раду (Глобалног индекса конкурентности) не користе подаци о токовима спољне трговине (извоза и увоза) што би се могло помислити, па да из тога произилази јака корелациона веза. У једном од стубова конкурентности, а то је ефикасност тржишта (енгл: *goods market efficiency*) користе се подаци о *даријерама* на спољну трговину, али не и њени токови. Додатно, толико велики број параметара се користи приликом истраживања укупне конкурентности да то додатно умањује могућност било какве унутрашње међузависности између испитиваних варијабли.

Овај закључак важи барем за узорак привреда испитиваних у овом раду, с обзиром да се ради о привредама које су још увијек у развоју, тј. које нису достигле животни стандард развијених земаља. Овакав закључак да је извозна оријентација земље адекватан одраз њене конкурентности вјероватно се не би добио на узорку високо развијених земаља. Ако погледамо листе конкурентности и привреде које се налазе на врху те листе из године у годину, видјећемо да су ту најразвијеније земље свијета које свој раст и развој већ одавно не црпе ислучиво из оријентисаности ка споља (енгл: *outward orientation*).

Један од закључака који се намеће, а у контексту стратегија раста базираних на извозу и искуству земаља Југоисточне и Источне Азије, јесте да овакве оријентације тешко да имају адекватнију алтернативу, барем на степену развоја земаља анализираних у овом раду. С обзиром да је транзиција у великој већини земаља нашег узорка значила скоро потпуно отварање, стратегија супституције увоза (више) није могућа опција.

Даља истраживања требала би да се крећу шире од поједностављене статистичке калкулације, односно да истраже контекстуалне факторе индивидуалних земаља. Ово би могло да подразумева истраживање следећих проблема, у зависности од појединачних стања и праваца сваке индивидуалне земље: 1) како побољшати изозну оријентисаност у циљу постизања бржег економског раста и развоја, 2) под којим условима треба даље либерализовати спољнотрговински режим, те 3) како умањити или избјећи негативне ефекте пребрзог отварања.

Литература

1. Anwer, S., Sampath, R. Exports and Economic Growth, Presented at Western Agricultural Economics Association 1997 Annual Meeting, July 13-16, 1997, Reno/Sparks, Nevada, 1997.
2. Balassa, B. Exports, policy choices, and economic growth in developing countries after the 1973 oil shock. *Journal of Development Economics*, 18: 23-35, 1985.
3. Baldwin, R. E. Openness and Growth: What's the Empirical Relationship?. NBER Working Paper No 9578, 2003.
4. Boltho, A. Was Japanese growth export-led?, *Oxford Economic Papers*, 48: 415-32, 1996.
5. Bräutigam, D., Woolcock, M. Small States in a Global Economy, The Role of Institutions in Managing Vulnerability and Opportunity in Small Developing Countries. World Institutes for Economics Development Research WIDER Discussion Paper 2001/37, 2001.

6. Бјелић, П. *Међународна тріовина*. Београд: Центар за издавачку дјелатност Економски факултет, 2008.
7. Бјелић, П. *Међународна тріовина – Теорија и иолићика*. Београд: Центар за издавачку дјелатност Економски факултет, 2011.
8. Daitoh, I. Environmental Protection and Trade Liberalization in a Small Open Dual Economy, *Review of Development Economics*, (DOI:10.1111/j.1467-9361.2008.00455.x) to be completed, 2008.
9. Deardorffs' Glossary of International Economics, <http://www-personal.umich.edu/~alandear/glossary/s.html>
10. Dollar, D., Kraay, A. Trade, Growth, and Poverty. Development Research Group. The World Bank, 2001.
11. Ekanayake, E. Exports and Economic Growth in Asian Developing Countries: Cointegration and Error-Correction Models, *Journal of Economic Development*, vol. 24, No 2, 1999.
12. Easterly, W., Kraay, A. (1999) Small States, Small Problems? Income, Growth, and Volatility in Small States. World Bank:
13. <http://siteresources.worldbank.org/DEC/Resources/SmallStatesSmallProblems.pdf>
14. European Bank for Reconstruction and Development (2011) Transition Report 2011 – Crisis and Transition: The People's Perspective. <http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/tr11.pdf>
15. Haddad, M. E., Lim, J. J., Saborowski, C. Trade Openness Reduces Growth Volatility When Countries are Well Diversified. Policy Research Working Papers 5222 Washington: World Bank, 2011.
16. Haddad, M., B. (2011). Managing Openness: From Crisis to Export-Led Growth v2.0, In: Haddad M.; B. Shepherd (eds.), *Managing Openness: Trade and Outward-Oriented Growth after the Crisis*, Washington: World Bank, 2011.
17. Hatsopoulos, G. N., Krugman, P., Lawrence H. U.S. Competitiveness: Beyond the Trade Deficit. *Science*, Vol. 241, July 15, 1988.
18. International Institute for Management Development – IMD. *The World Competitiveness Yearbook*. <http://www.imd.org/research/publications/wcy/index.cfm>
19. International Monetary Fund (2012) *World Economic Outlook Database*. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/01/weodata/weoselco.aspx?g=2001&sg=All+countries>
20. Jansen, M. Income volatility in small and developing economies: export concentration matters. World Trade Organization: WTO Discussion Papers, 2004

21. Kee, H.L, Nicita, A, Olarreag, M. Estimating Trade Restrictiveness Indices, *The Economic Journal* 119. 172–199, 2008.
22. Keppel, C; Worz, J. The Impact of the Global Recession in Europe - The Role of International Trade, in *Contagion and Spillovers: New Insight from the Crisis*, eds. Backé, P. et al, Gnan, E. and Hartmann, P., *The European Money and Finance Forum*. Vienna: SUERF Study 2010/5
23. Krueger, O. A. Why trade liberalization is good for growth, *The Economic Journal*, Vol 108, No 450. 1513-1522, 1998.
24. Krugman, P. *Competitiveness: A Dangerous Obsession*. *Foreign Affairs*, No 73/2, 1994.
25. Krugman, P., Obstfeld, M. *Међународна економја*, Beograd: Datastatus, 2009.
26. Ковачевић, М. Узроци ниског нивоа и мере за повећање конкурентности Србије, у *Како повећати конкурентности привреде и извоза Србије* (ур.) Научно друштво економиста, 2001.
27. Montalbano, P., Federici, A., Triulzi, U., Pietrobelli, C. Trade Openness and Vulnerability in Central and Eastern Europe, *Research Paper No. 2005/43*, United Nation University – WIDER, 2005.
28. Ram, R. Exports and Economic Growth: Some Additional Evidence. *Economic Development and Cultural Change* 33, 415-423, 1985.
29. Rodriguez, F., Rodrik, D. Trade policy and economic growth: a skeptic's guide to the cross-national evidence, 2001.
30. Rodríguez, F. (2006a) Trade and Development. У Dutt, A. ; J. Ros, eds. *International Handbook of Development Economics*) http://frrodriguez.web.wesleyan.edu/docs/working_papers/Trade_and_Development.pdf
31. Rodríguez, F. (2006b) Openness and Growth: What Have We Learned? Background note for United Nations' 2006 World Economic and Social Survey
32. Rodrik, D., Subramanian, A. , Trebbi, F. Institutions Rule: The Primacy of Institutions Over Geography and Integration in Economic Development. NBER Working Paper No 9305, 2002.
33. Rodrik, D. Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform. *Journal of Economic Literature* 44: 973-87, 2006.
34. Sachs, J., Warner, A. Economic Reform and the Process of Global Integration. *Brooking Papers on Economic Activity* 1: 1-118, 1995.
35. Scott, B., Lodge, G. *U.S. Competitiveness in the World Economy*. Harvard Business School Press, 1985.
36. Scott, B. US Competitiveness: Concept, Performance and Implications, In *U.S. Competitiveness in the World Economy*, eds. Scott, B.; G. Lodge, Harvard Business School Press. 13-70, 1985.

37. Sengupta, J. K. Rapid growth in NICs in Asia: Tests of New Growth Theory for Korea. *Kyklos*, 44, 4 (November): 561-79, 1991.
38. Sinha, T., Sinha, D. An Empirical Investigation into the Relationship between Openness and Economic Growth: Evidence from Asia, *Rivista Internazionale di Scienze Economiche e Commerciali* 43: 359-370, 1996.
39. Streeten, P. The Special Problems of Small Countries. *World Development*, 21:197-202, 1993.
40. Tang, C. F., Lai, Y. W. The Stability of Export-led Growth Hypothesis: Evidence from Asia's Four Little Dragons. Munich Personal RePEc Archive - MPRA Paper No. 27962, 2011.
41. Tesic, J. (2012) *Measuring globalization in the context of transition process – the case of Western Balkan countries*, *Economic Review – Journal of Economics and Business*, Vol. X, Issue 1, May 2012. Faculty of Economics University of Tuzla. <http://www.ef.untz.ba/web/dokumenti/Paper%204%20tesic.pdf>
42. United Nations Conference for Trade and Development, UNCTAD's Trade Analysis and Information System – TRAINS Database <http://ntb.unctad.org/about.aspx>
43. Van den Berg, H., Schmidt, J. R. Foreign trade and economic growth: Time series evidence from Latin America, *Journal of International Trade and Economic Development*, 3: 121-30, 1994.
44. World Bank. *The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy*, Washington: The World Bank, 1993.
45. World Bank, World Integrated Trade Solution Database, <http://wits.worldbank.org/wits/>
46. World Economic Forum; *Global Competitiveness Report*, више годишњих извјештаја. <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>
47. World Trade Organization (2012) Statistics Database, *Time Series on International Trade*. <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBStatProgram-Home.aspx?Language=E>
48. Yanikkaya, H. Trade openness and economic growth: a cross-country empirical investigation. *Journal of Development Economics*, 72, 57– 89, 2003.